

Context relacional i dinàmiques familiars: maltractament a les persones grans

Àngels Campos¹, Carmina Català¹ i Anna Vilaregut²

Paraules clau: maltractament, persones grans, disfuncionalitat familiar, tractament psicossocial

Aquest article presenta els resultats d'una recerca aplicada col·laborativa que pretén aprofundir en el context relacional, les dinàmiques i els patrons familiars en què es dona el maltractament a les persones grans. Malgrat que aquesta àrea és especialment rellevant, atès que bona part d'aquestes situacions es donen dins l'entorn familiar, hi ha pocs estudis que estableixin quins factors de l'àmbit familiar incideixen en l'aparició d'una situació de MPG, d'aquí l'interès de dur a terme una investigació que contribuís a millorar aquest buit de coneixement. La recerca ha permès identificar les situacions tipus de famílies en les quals emergeix el MPG, i alhora ha definit cinc dimensions relacionals bàsiques que contribueixen a valorar el grau de funcionalitat o disfuncionalitat familiar, presents en l'emergència del maltractament. Finalment, i fruit dels resultats, s'ha desenvolupat una guia per al diagnòstic relacional i familiar en casos de MPG, en què es recullen orientacions per a l'abordatge psicossocial, adreçades als i les professionals dels serveis socials bàsics (SSB).

Introducció

La Direcció d'Innovació Social de l'Àrea de Drets Socials, Justícia Global, Feminismes i LGTBI de l'Ajuntament de Barcelona, en el marc del pla de gestió del coneixement, promou l'establiment d'una cultura de recerca aplicada a l'Administració pública com a base per a la intervenció, la millora contínua i la innovació.

1. Departament de Planificació i Processos. Direcció d'Innovació Social. Àrea de Drets Socials, Justícia Global, Feminismes i LGTBI

2. Facultat de Psicologia, Ciències de l'Educació i l'Esport, Blanquerna, URL. Grup de Recerca de Parella i Família (GRPF)

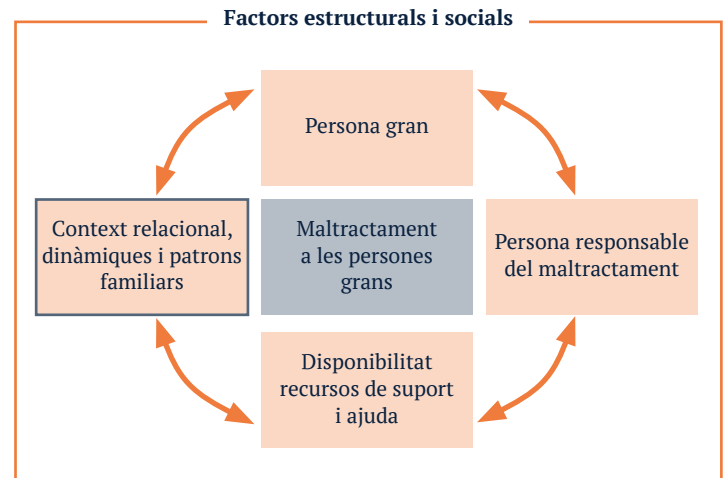
La recerca desenvolupada s'emmarca en una de les línies d'actuació prioritàries per promoure el bon tracte a les persones grans i millorar la prevenció i l'abordatge de les situacions de maltractament que es puguin produir a la ciutat". Aquesta recerca, i dona continuïtat al treball endegat per l'Ajuntament de Barcelona en els darrers anys per millorar el coneixement sobre les situacions de maltractament a les persones grans i innovar el tipus d'abordatge psicossocial rehabilitador des del context dels serveis socials bàsics.

La recerca forma part d'un projecte més ampli que s'ha dut a terme en diferents fases. La fase de desenvolupament tècnic, dirigida a establir les bases teòriques i conceptuals que han permès identificar les situacions tipus en què es donen els MPG, així com els diferents factors implicats, desencadenants i variables associades que hi intervenen.

L'elaboració del Mapa d'àrees clau³ va ser l'inici del camí cap a la definició dels paràmetres de funcionament familiar que intervenen en l'emergència del MPG.

Aquest mapa és una eina visual que organitza els paràmetres rellevants en l'emergència i el desenvolupament dels casos de maltractament, així com la forma en què interaccionen entre ells. D'aquesta manera, mostra els factors i elements que són presents en una situació de MPG i, alhora, n'emfatitza el caràcter multivariable i relacional. En definitiva, el mapa té l'objectiu de recollir i posar en relació tots els factors que intervenen de forma interconnectada en els casos de MPG d'una manera esquemàtica i resumida.

Esquema 1. Mapa de les àrees clau

El mapa s'organitza en quatre àrees clau, que fan referència als quatre grans àmbits que cal tenir en compte a l'hora de valorar una possible situació de maltractaments. Aquestes àrees interactuen entre elles, fent més o menys probable l'aparició d'un cas de maltractaments a les persones grans. Tal com recull la figura 1, les quatre àrees són les següents: a) la persona gran; b) la persona responsable del maltractament; c) la manca o disponibilitat de recursos de suport i ajuda, i c) el context relacional, les dinàmiques i els patrons familiars. Totes aquestes àrees estan, al seu torn, influenciades per un seguit de factors estructurals i socials que determinen el context més ampli d'emergència de les situacions de MPG.

3. Departament de Planificació i Processos, Spora Sinergies (2018), Informe fase 2. Projecte de desenvolupament tècnic. *Identificació de les situacions en què es dona maltractament a les persones grans. Factors implicats, desencadenants i variables associades*, document intern no publicat, Àrea de Drets Socials, Ajuntament de Barcelona.

Cadascuna de les àrees clau és un dels àmbits que cal analitzar per comprendre la situació en què emergeixen els casos de MPG. Per tal de facilitar aquesta anàlisi, cada àrea del mapa inclou tot un seguit de paràmetres que cal valorar. Així, dins de cada àrea hi ha indicadors, variables o bé factors de risc i de protecció que ajuden a discernir quina probabilitat hi ha que es doni una situació de MPG. A més de valorar cada àrea clau per separat, és igualment important tenir present la relació entre totes i cadascuna d'elles. Cap de les àrees clau ni dels indicadors que s'hi inclouen són explicatius per si sols, sinó que actuen de manera conjunta. Per tant, cal valorar tots els paràmetres, factors de risc i de protecció relacionats amb cada àrea, així com la seva possible combinació. En cap cas es pot prendre de manera aïllada cap dels factors o àrees per valorar la probabilitat d'emergència d'una situació de MPG.

L'àrea del context relacional, dinàmiques i patrons familiars és una de les quatre àrees claus; la revisió bibliogràfica que s'ha dut a terme permet afirmar que és en aquest àmbit on s'observa una manca d'estudis i d'evidència científica que hagi explorat la vinculació entre aquesta i les situacions de MPG (Cardona, Meyer, Schiamberg i Post, 2007; Iborra, 2009; Sanmartín *et al.*, 2001; Tabueña, 2006). Per tant, a diferència de la resta d'àrees, gairebé no hi ha estudis que estableixin quins factors de l'esfera familiar i relacional incideixen en l'emergència d'una situació de MPG, malgrat que és especialment rellevant, atès que bona part de les situacions de maltractament es donen dins l'entorn familiar, tal com s'indica en múltiples documents, guies i protocols adreçats a l'atenció dels MPG.

D'aquí l'interès de dur a terme una recerca aplicada que disminueixi aquest buit de coneixement i pugui contribuir a millorar tant la prevenció i el diagnòstic com la intervenció en casos de MPG. Per fer-ho possible, es va establir una col·laboració amb el Grup de Recerca de Parella i Família (GRPF) de la Facultat de Psicologia, Ciències de l'Educació i l'Esport Blanquerna (FPCEE, Universitat Ramon Llull) i l'Àrea de Drets Socials, Justícia Global, Feminismes i LGTBI de l'Ajuntament de Barcelona, amb els objectius següents:

Identificar i descriure els contextos relacionals, dinàmiques i patrons familiars que es donen en les situacions on emergeix el MPG:

- Validar les situacions tipus relacionades amb l'emergència dels maltractaments a les persones grans.
- Identificar quins processos relacionals amb la funcionalitat familiar hi són presents i de quina manera intervenen en cada una de les situacions tipus.
- Fer el diagnòstic relacional per definir quin és l'abordatge psicosocial i l'estratègia d'intervenció més adequada.

La metodologia de la recerca va ser des d'una aproximació mixta quantitativa i qualitativa.

1. Metodologia

Disseny. El disseny d'aquesta recerca està basat en una aproximació mixta quantitativa i qualitativa amb la finalitat d'obtenir una comprensibilitat més gran en relació amb els objectius d'estudi. En concret, dels diferents tipus

de dissenys mixtos possibles, ens hem basat en el disseny explicatiu segons Creswell i Plano Clark (2011), l'objectiu del qual és obtenir informació quantitativa, utilitzant posteriorment la informació qualitativa per explicar, potenciar o matisar els resultats obtinguts.

Procediment. La present recerca aplicada es va desenvolupar en quatre fases seguint un procés seqüencial per afavorir la recollida de dades a través de diferents tècniques i la seva anàlisi posterior seva anàlisi posterior (esquema 2).

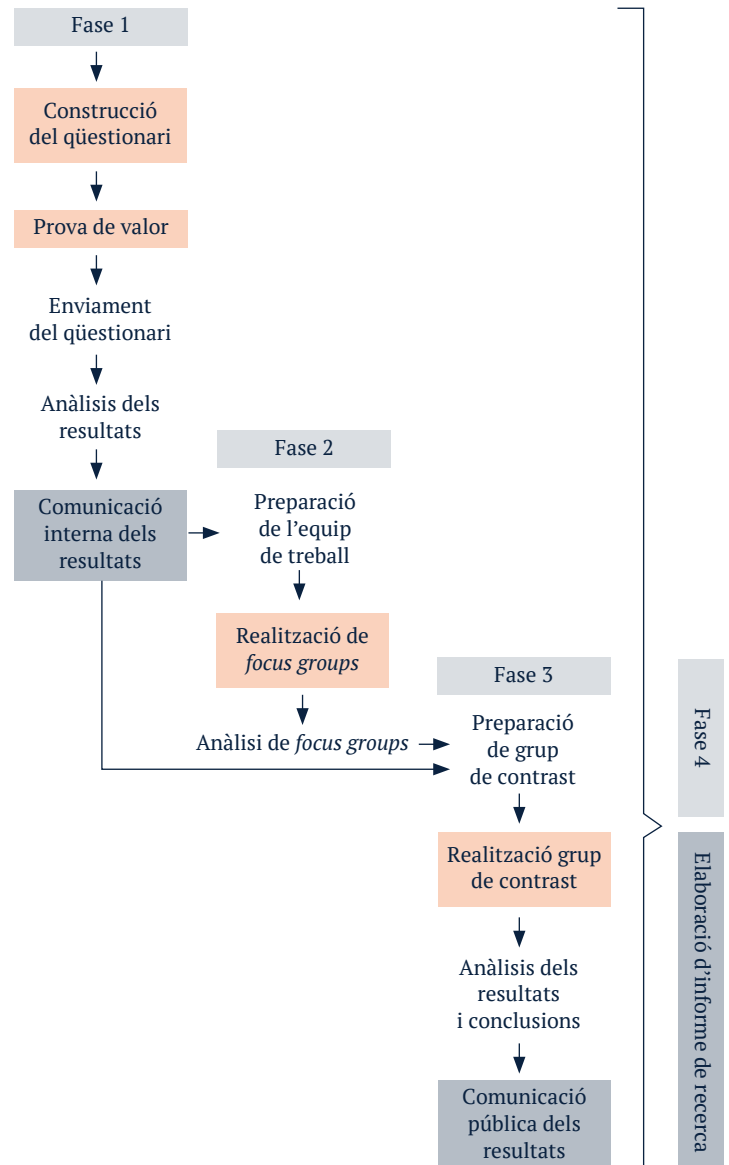
Tècniques i participants. El treball de camp es va dur a terme mitjançant tres tècniques principals de recerca:

1. Questionari

El seu disseny va permetre la recollida d'informació relativa a l'exercici dels professionals als centres de serveis socials (CSS) i a la seva experiència en l'atenció de casos de MPG. Constava de tres apartats:

- En el primer apartat hi havia preguntes sobre les dades professionals de cada participant: rol professional, districte en el qual treballaven i anys d'experiència professional als SSB.
- El segon apartat recollia informació sobre la freqüència de les situacions tipus familiars en què es dona MPG, amb o sense disfuncionalitat familiar, què s'havien trobat al llarg de la seva pràctica professional als CSS.
- El tercer i últim apartat se centrava a respondre diverses preguntes en relació amb dos casos (cas A i cas B)

Esquema 2. Les quatre fases de la recerca aplicada

aleatoris de les set situacions tipus disfuncionals identificades. La bateria de preguntes d'aquest darrer apartat feia referència a variables relacionades amb el MPG, les dimensions relacionals i els indicadors que valoraven el grau de funcionalitat familiar.

Aquest qüestionari es va enviar a tots els i les professionals dels CSS. El van respondre un total de 64 professionals que formen part de la USTAC (Unitat de Seguiment, Tractament i Acció Col·lectiva) i atenen persones grans. El 89,06% dels participants van ser treballadors socials i, en un percentatge menor, psicòlegs i educadors, 7,81% i 3,12%, respectivament.

Quant a la distribució per districtes dels CSS en els quals treballen els participants, el 23,4% ho fan al districte d'Horta-Guinardó, un 20,3% a l'Eixample, un 10,9% al districte de Sant Martí, seguit per un 9,4% al districte de Ciutat Vella i Sant Andreu. Respecte als anys d'experiència professional, cal destacar que el 34,4% tenien un trajectòria laboral de més de 16 anys. Per tant, es pot afirmar que els i les professionals que van respondre al qüestionari tenien molta experiència en l'àmbit objecte d'estudi.

2. Focus group o grup de discussió

Per recollir les dades qualitatives, es van realitzar tres *focus group*, seguint les guies proposades per Breen (2006) i per Morgan i Krueger (1998). Aquesta tècnica es considera apropiada per facilitar la generació de noves idees en un context d'interacció (Breen, 2006) i és un procediment de recollida de dades idoni per copsar les necessitats dels professionals com a grup, per facilitar l'emergència d'un discurs conjunt i conèixer el fenomen d'estudi a

través de les pròpies paraules dels professionals com a individus i com a part d'un col·lectiu. Hi van participar 24 professionals dels CSS.

Es va estructurar en tres parts:

- Explorar les qüestions associades a la derivació i la detecció dels casos de maltractament.
- Recollir les dificultats durant la intervenció (ja fos en la fase de recollida de dades, com en la de presa de decisions sobre el tipus d'abordatge), matisar el patró de famílies d'acord amb la realitat que es troben, per contrastar-les amb les situacions tipus detectades a la fase de desenvolupament tècnic, i explorar la modalitat de treball (interdisciplinari, en coordinació o en solitari).
- Recollir el tipus d'intervenció que els professionals duïen a terme.

3. Grup de contrast tècnic

Una vegada analitzades les dades recollides tant del qüestionari com dels *focus group*, es van presentar en un grup de contrast tècnic format per sis professionals dels SSB per validar i prendre decisions sobre les dades triangulades. Aquests professionals tenien experiència atenent casos de MPG i també havien contestat el qüestionari i participat en els *focus groups*. El procediment de triangulació permet donar més consistència a les dades obtingudes (Patton, 2002) i afinar la proposta per tal que s'ajusti a les necessitats del dia a dia dels professionals que intervenen (Cantor, 2002). Els objectiu d'aquesta fase eren els següents:

- Reflexionar sobre la conceptualització de les situacions tipus.
- Contrastar i validar les categories i subcategories a partir de l'anàlisi del context relacional en famílies amb MPG.
- Mostrar i discutir els eixos de diagnòstic relacional respecte al grau de funcionalitat familiar a partir de les cinc dimensions relacionals bàsiques.
- Analitzar la utilitat dels mapes relacionals de cada situació tipus validada, a l'hora de definir quin és l'abordatge psicosocial i l'estratègia d'intervenció més adequada per abordar la situació familiar.
- I, finalment, treballar conjuntament amb aquests professionals va permetre el contrast dels continguts de la *Guia d'orientació pel diagnòstic i el tractament del context relacional, dinàmiques i patrons familiars en què es dona el maltractament a persones grans*, així com definir l'estructura en la qual s'ha dut a terme.

2. Resultats

Els resultats de la recerca aplicada que s'exposaran han de ser llegits des d'un context més macro i general sobre la categorització de les situacions tipus en què es dona MPG, fruit de l'anàlisi descriptiva realitzada; després es passa per l'anàlisi del grau de funcionalitat familiar i els processos que l'expliquen a partir de cinc dimensions bàsiques (identitat, estructura, adaptabilitat, comunicació i dinàmica familiar); finalment, s'acaba amb les conclusions extretes d'una anàlisi més micro, resultat de les correlacions més

significatives entre els indicadors d'una mateixa dimensió i entre el conjunt dels indicadors de les cinc dimensions. Per tant, les conclusions queden agrupades en tres grans blocs:

1. Categorització de les situacions tipus de famílies on es dona MPG
2. Patrons relacionals de les famílies amb disfuncionalitat familiar segons les cinc dimensions de funcionalitat familiar
3. Conclusions de l'anàlisi de les correlacions intraindicadors i interindicadors de les dimensions relacionals de les cinc situacions tipus amb disfuncionalitat familiar prèvia a la situació de maltractament

1. Categorització de les situacions tipus de famílies en casos de MPG

Les situacions tipus en casos de MPG que han estat validades es poden agrupar en dos grans grups en funció de la presència o no de disfuncionalitat familiar prèvia a la situació de MPG (taula 1).

La situació 1. "Fills o filles grans que no s'han independitzat mai i conviuen amb la persona gran"

- Són fills/es que no han fet el procés d'individuació i no s'han desvinculat mai de la família perquè el tipus de relació establerta no ho ha permès.
- Són famílies que no faciliten l'autonomia dels seus membres i on es donen relacions de dependència

Taula 1. Situacions tipus de famílies en casos de MPG

Disfuncionalitat familiar	1. Fills o filles grans que no s'han independitzat mai i conviuen amb la persona gran
	2. Fills o filles grans que retornen a la convivència: pseudoindividuació
	3. Situació de violència de masclista de parella en persones grans
	4. Famílies amb patrons disfuncionals instaurats anteriors a la situació actual
	5. Aprofitament oportunist amb relacions de parentiu llunyanes
No disfuncionalitat familiar	6. Situacions de sobrecàrrega del cuidador
	7. Dificultat per enfrontar-se al canvi d'etapa de cicle vital. Interdependència familiar. Dificultat per canviar rols i funcions

mútua i vincles poc diferenciats i fusionals. Tot i així, la vinculació afectiva està poc preservada i hi ha un escàs sentiment de pertinença.

- Poden donar-se i és habitual observar problemes de salut mental i/o consum.
- Un desencadenant freqüent és la mort d'un dels pares, que suposa un moment crític, que provoca un grau d'exigència superior pel fill que no és capaç de gestionar.

La situació 2. “Fills o filles grans que retornen a la convivència: pseudo-individuació”

- La persona gran torna a conviure amb el/ fill/a, ja sigui perquè aquest/a retorna al domicili familiar, o bé perquè la persona gran es trasllada a casa del fill/a.
- Tot i tenir similituds amb la situació tipus 1, aquí el procés de desvinculació familiar s'ha produït amb més

o menys èxit. El retorn pot estar vinculat a la presència d'estressors vitals, com ara: separacions, pèrdues de feina i/o d'habitatge, inestabilitat econòmica cronicada..., que provoca noves situacions de dependència.

- Hi ha una disfunció del vincle i solen donar-se relacions de conflicte prèvies.

La situació 3. “Situació de violència masclista de parella en persones grans”

- La persona gran conviu amb la seva parella, que és la que exerceix els maltractaments.
- La conducta violenta està lligada a la relació que la parella ha mantingut al llarg de la seva història. Cal tenir en compte que haver de cuidar a la parella pot provocar un canvi en la definició del “poder” en la relació. Parelles amb antecedents de violència, poden augmentar, disminuir o invertir la el rol de qui fa la conducta violenta.

La situació 4. “Famílies amb patrons disfuncionals instaurats anteriors a la situació actual”

- Tot i no haver-hi convivència, s’observa una història de relació conflictiva de llarga evolució, maltractament previ i/o ús de la violència com a forma per resoldre les desavinences.
- Els patrons disfuncionals es poden observar en dues dimensions: vertical (de pares a fills, de fills a pares o ambdós) o horitzontal (entre germans).
- Els patrons poden anar de menys a més gravetat, i se situen en un contínuum que va de la conflictivitat (missatges desqualificadors o desconfirmadors) a la violència instaurada (maltractament físic).

La situació 5. “Aprofitament oportunista amb relacions de parentiu distanciades”

- La majoria de les vegades, la funció del cuidador no està definida clarament i al no existir un vincle significatiu, hi ha sentiment d’obligatorietat en la cura i no de compromís.
- La persona gran pot convertir-se en un destorb, a mesura que augmenta la situació de dependència i la necessitat de cura, pot donar-se situacions de negligència i si hi ha béns i recursos materials, pot aparèixer l’abús econòmic.

Pel que fa a les situacions tipus 6 i 7, s’ha comprovat que tot i ser presents en l’exercici professional, corresponen

a dificultats més funcionals i adaptatives de les famílies, en què la conducta violenta seria un símptoma més o menys puntual, però no correspondrien a un patró de comportament instaurat i estable, per la qual cosa no passarien a formar en si mateixes una situació tipus. Per tant, l’abordatge psicossocial no seria tan complex i segurament requeriria d’una intervenció més de gestió de recursos de suport i ajuda.

Cal comentar, però, que quan aquestes circumstàncies apareixen juntament amb les situacions validades on hi ha disfuncionalitat familiar prèvia a la situació de MPG, són un element que afegeix complexitat i dificultat.

2. Patrons relacionals de les famílies amb disfuncionalitat familiar segons les cinc dimensions de funcionalitat familiar

El funcionament familiar és un component essencial en la salut emocional i física dels seus membres, ja que considera que la qualitat de la seva relació determina la promoció de la salut de la família i actua com a factor predictiu de la dinàmica familiar (Castilla i Palma, 2014). Malgrat que la família es considera el lloc idoni per a la protecció dels seus membres, aquest esdevé també l’àmbit on se solen observar més conflictes i disfuncionalitat familiar (Reyes, Valderrama, Ortega, i Chacón, 2010). Quan el funcionament és inadequat, els problemes o les frustracions esdevenen una amenaça per a la seva dinàmica interna. Valorar el grau de funcionalitat familiar pot ajudar a identificar els conflictes o disfuncions presents a la família, amb l’objectiu de dotar d’eines per millorar-los.

Reformulant la proposta de Martín i Menéndez (2014), les dimensions cabdals a l’hora d’entendre el grau de

funcionalitat familiar són cinc: identitat, estructura, adaptabilitat, comunicació i dinàmica familiar o joc relacional. Per valorar cadascuna d'aquestes dimensions, es disposa d'un seguit de paràmetres binaris que permeten identificar el tipus de funcionalitat familiar dins d'un gradient que va de menys a més funcionalitat. A més de les dimensions, hem identificat un seguit d'indicadors per a cada una d'elles, que permeten copsar la realitat de cada context familiar (taules 2 i 3).

Els resultats obtinguts han posat de manifest que les dimensions relacionals definides són vàlides i útils per valorar el grau de funcionalitat de les famílies amb MPG, i alhora permeten discernir si hi ha uns processos relacionals més discriminants que d'altres per orientar el diagnòstic i el tractament.

Pel que fa a la dimensió identitat familiar, s'observa que els indicadors tendeixen a una polarització i configuren dos patrons relacionals. Es poden trobar famílies amb casos de MPG en les quals la identitat familiar tendeix a caracteritzar-se per una vinculació afectiva alta, amb un elevat grau de sentiment de pertinença i amb límits difusos entre la identitat familiar i la individual, cosa que facilita que entre els membres de la família no hi hagi diferenciació (simbiosi). També trobem famílies en les quals el patró d'identitat familiar es caracteritza per una desvinculació afectiva elevada, amb un sentiment d'independència alt, amb presència de límits rígids entre la identitat familiar i la individual que facilita que entre els membres de la família hi hagi una extrema diferenciació i autonomia (individuació). Seguint amb les aportacions de Minuchin (1974) i Minuchin i Fishman

Taula 2. Valoració del grau de funcionalitat familiar

Dimensions	Paràmetres	
Identitat familiar	Individuació - diferenciació dels membres. Independència de pensaments, sentiments i judicis Pertinença - Cohesió proximitat emocional, compromís mutu, intimitat	Simbiosi - límits precaris entre la identitat familiar i la identitat individual, dependència mútua, fusió i poca diferenciació Distància afectiva - manca de contacte social, preval la individualitat, distància emocional
Estructura familiar	Estructuració - marc familiar estable. Límits clars entre rols i jerarquies, patrons de comportament complementaris.	Desestructuració - manca d'acords sobre la complementarietat de comportaments. Manca de claredat en les normes de funcionament familiar, en els límits i les jerarquies
Adaptabilitat familiar	Flexibilitat - capacitat d'ajustar-se a diferents condicions i canvis	Rigidesa - respostes inadequades i de forma estereotipada a diferents condicions
Comunicació familiar	Comunicació clara - intercanvi d'informació de forma oberta i eficaç	Comunicació confusa - intercanvi confús i estil d'interacció negatiu
Dinàmica familiar o jocs relacionals	Funcionals - dinàmiques familiars i triangles relacionals flexibles i adaptatius al cicle vital familiar	Disfuncionals - dinàmiques familiars i triangles relacionals rígids i no adaptatius al cicle vital familiar Triangulació (desqualificacions) o coalició (desconfirmacions)

Taula 3. Indicadors específics de cada dimensió relacional del funcionament familiar

Dimensions	Indicadors
Identitat familiar	<ul style="list-style-type: none"> - Vinculació afectiva - Sentiment de pertinença - Individuació i simbiosi: límits i presència de diferenciació i autonomia
Estructura familiar	<ul style="list-style-type: none"> - Rols i jerarquies - Normes i regles
Adaptabilitat familiar	<ul style="list-style-type: none"> - Capacitat de reacció davant d'una situació de desequilibri - Desconfiança i resistència a l'hora de compartir un problema - Capacitat de demanar ajuda
Comunicació familiar	<ul style="list-style-type: none"> - Presència de missatges positius, clars i eficaços - Presència de dobles missatges - Capacitat de compartir emocions obertament - Presència de desconfiança - Ús de llenguatge excessivament crític i desqualificador - Ús d'un llenguatge desconfirmador - Habilitats comunicatives i resolució de conflictes
Dinàmica familiar o jocs relacionals	<ul style="list-style-type: none"> - Presència de dinàmiques o joc relacional triangulació - Presència de dinàmica o joc relacional tipus coalició

(1982), podem parlar de famílies amb MPG, segons els indicadors que configuren la identitat familiar, amb un grau de funcionament que tendeix a l'aglutinament

o bé amb un grau de funcionament que tendeix a la desvinculació.

Per tant, es pot concloure que la identitat familiar és un procés relacional rellevant i necessari però no suficientment discriminatiu per conèixer el grau de funcionalitat familiar en casos de MPG.

En relació amb la dimensió d'adaptabilitat i estructura familiar, s'observa que les famílies amb MPG tendeixen a una adaptabilitat baixa (poca capacitat de reacció davant una situació de desequilibri i poca capacitat de compartir problemes amb la xarxa natural de suport), a un tipus d'estructura familiar que es caracteritza per rols difusos entre subsistemes (especialment parental i filial), amb presència de normes i regles familiars implícites i secretes, així com una habilitat baixa o molt baixa per demanar ajuda. Això comporta que la construcció de l'estructura familiar sigui confusa i no permeti una adaptació funcional i sana (Minuchin i Fishman, 1982), i que els membres de la família tinguin menys capacitat d'afrontar adequadament els reptes del moment vital que viuen (Segrin i Flora, 2001; Smith *et al.*, 2009).

Finalment, el patró majoritari d'aquestes famílies quant a comunicació i dinàmica familiar es caracteritza per un tipus de comunicació basada en la desconfiança, amb grans dificultats per compartir emocions obertament i amb una elevada presència de dobles missatges. Seguint amb les aportacions de Watzlawick *et al.* (1985), aquestes famílies es caracteritzen per emetre missatges confusos i contradictoris que afecten la comunicació sana i fluida entre els seus membres.

De la mateixa manera, si es té en compte Segrin i Flora (2011) i Smith *et al.* (2009), són famílies en les quals s'evidencia que la comunicació és negativa. És a dir, utilitzen habitualment la crítica, la negació de sentiments i el conflicte excessiu, i no presenten capacitat d'escolta.

Si, a més, hi afegim l'anàlisi dels jocs relacionals del tipus triangulació o coalició, podem fer una fotografia més precisa del grau de funcionalitat o disfuncionalitat familiar, ja que ens informa del nivell de presència de missatges desqualificadors o desconfirmadors.

Segons Guerin *et al.* (1996), identificar triangles relacionals dins d'un sistema familiar ajuda a discernir el grau de cronificació i de rigidesa del conflicte relacional entre els membres. Seguint amb les aportacions de Minuchin (2003), les famílies amb un joc relacional de tipus triangulació solen utilitzar la persona gran com un instrument per al seu benefici, i la interacció entre els seus membres es basa en missatges desqualificadors.

Cal dir que en el present estudi, el joc relacional de tipus coalició no s'ha observat amb tanta freqüència. Malgrat tot, s'ha detectat en alguns casos i, per tant, cal tenir present que la coalició esdevé un joc relacional més patològic i conflictiu, atès que l'aliança entre els dos membres té com a objectiu anar en contra d'un tercer (Minuchin, 1986).

Així, doncs, aquestes consideracions van en la mateixa línia que Corsi (1999) quan ressalta la importància de la comunicació familiar com a focus d'anàlisi obligat, ja que l'avaluació d'aquest àmbit és una eina i un recurs vital en

els processos psicosocials d'intervenció i un predictor molt eficaç del grau de funcionament familiar.

3. Conclusions de l'anàlisi de les correlacions intraindicadors i interindicadors de les dimensions relacionals de les cinc situacions tipus amb disfuncionalitat familiar prèvia a la situació de maltractament

Situació tipus 1. Fills o filles grans que no s'han independitzat mai i conviuen amb la persona gran

- Identitat familiar: la manca de diferenciació entre els membres correlaciona amb un alt nivell de vinculació i la presència de missatges tipus desconfirmadors.
- Estructura i adaptabilitat familiar: s'observa una adaptació baixa davant de situacions de desequilibri, amb una escassa capacitat per compartir problemes i demanar ajuda. Alhora, s'evidencia la presència de rols difusos, així com normes i regles implícites i secretes.
- Comunicació i dinàmica familiar: es fa explícita la presència de dobles missatges, comunicació emocional basada en la desconfiança i una gran dificultat per compartir les emocions obertament, elements que alhora es relacionen amb escasses habilitats comunicatives i una baixa capacitat per demanar ajuda. També es donen missatges desconfirmadors i desqualificadors que poden facilitar la presència de triangulacions i/o coalicions.

Els indicadors interrelacionats més discriminatius són els indicadors d'adaptabilitat familiar amb els de comunicació familiar.

Situació tipus 2. Fills o filles grans que retornen a la convivència: pseudoindividuació

- Identitat familiar: nivell alt de vinculació afectiva i sentiment de pertinença, que implica una manca de diferenciació entre els membres de la família i la presència de límits, rols i normes difuses. S'observa desconfiança a l'hora de compartir els problemes. Es poden trobar famílies, a diferència de la situació tipus 1, en les quals hi ha una certa vinculació afectiva i presència de missatges clars, però això no implica necessàriament més capacitat de demanar ajuda, però sí menys probabilitat de coalicions.
- Estructura i adaptabilitat familiar: l'adaptació és baixa davant de situacions de desequilibri. Es fa evident la presència de rols difusos, normes i regles implícites i secretes que es relaciona amb una manca de diferenciació i presència de dobles missatges.
- Comunicació i dinàmica familiar: presència de dobles missatges i desqualificacions, comunicació emocional basada en la desconfiança i dificultat per compartir les emocions obertament. Hi pot haver triangulacions o coalició. També es poden trobar famílies en les quals els missatges siguin clars, la qual cosa indicarà presència de vinculació afectiva i, per tant, un millor pronòstic de la situació familiar.

Els indicadors interrelacionats més discriminatius són els indicadors de comunicació familiar amb els de dinàmica familiar.

Situació tipus 3. Situacions de violència masclista de parella en persones grans

- Identitat familiar: s'observa una elevada vinculació afectiva i sentiment de pertinença, i per tant una manca de diferenciació. Es constata la presència de límits difusos entre la identitat personal i la conjugal amb presència de dobles missatges. Segons es desprèn dels resultats, la identitat individual i familiar es fusiona amb la identitat de parella. Aquesta dimensió és més discriminativa en aquesta situació tipus que en la 1 i 2.
- Estructura i adaptabilitat familiar: es dona la presència de rols i normes confuses, implícites i secretes. També s'observa poca capacitat de reacció davant situacions de desequilibri i desconfiança per compartir problemes i demanar ajuda.
- Comunicació i dinàmica familiar: es confirma la presència de dobles missatges que es relaciona amb l'existència de límits difusos entre la identitat individual i la de parella. Comunicació emocional basada en la desconfiança i dificultat per compartir les emocions i problemes obertament. Ús de llenguatge crític i desconfirmador per part del cònjuge que adopta la conducta violenta. Així mateix, s'observa per part del cònjuge que rep el maltractament escasses habilitats comunicatives, i menys capacitat per demanar ajuda, informació o recursos institucionals.

Els indicadors interrelacionats més discriminatius són els de comunicació familiar amb els d'adaptabilitat familiar.

Situació tipus 4. Situacions de famílies amb patrons disfuncionals instaurats anteriors a la situació actual

- Identitat familiar: es constata una manca de diferenciació entre els membres, amb una elevat sentiment de pertinença i vinculació afectiva, que alhora es correlaciona amb límits difusos entre la identitat individual i familiar. L'estructura familiar es caracteritza per un funcionament amb normes difuses, secretes o implícites, que provoca una inversió dels rols i les jerarquies. La comunicació està basada en la desconfiança i es fa complicat compartir problemes i emocions, i augmenta l'ús d'un llenguatge crític i desqualificador o desconfirmador.
- Estructura i adaptabilitat familiar: s'observa poca capacitat per demanar ajuda, així com per reaccionar davant de situacions de desequilibri; al mateix temps, com més presència de normes i regles implícites i secretes, més confusos seran els límits entre la identitat individual i la familiar i més difusió dels rols es donarà.
- Comunicació i dinàmica familiar: es percep la presència de dobles missatges, una comunicació emocional basada en la desconfiança i una gran dificultat per compartir les emocions obertament. Així mateix, en la dinàmica familiar s'observa la presència de triangulació o coalició, un ús de llenguatge crític desqualificador i/o desconfirmador que es relaciona amb normes confuses, secretes i implícites.

Comunicació, estructura i dinàmica familiar són dimensions que tenen un pes significatiu a l'hora de

valorar el grau de funcionalitat familiar en aquest tipus de situació.

Situació tipus 5. Aprofitament oportunista amb relacions de parentiu distanciades

- Tot i confirmar-se l'existència d'aquesta situació, no són les més freqüents i, per aquest motiu, l'anàlisi de les dades no ha pogut ser tan exhaustiva com en la resta de situacions tipus analitzades.
- Malgrat tot, cal subratllar que per fer una bona exploració d'aquesta situació tipus la dimensió més discriminativa és la de comunicació familiar i aquesta relacionada amb el grau de vinculació afectiva (identitat familiar) entre la persona gran i el familiar amb relació de parentiu llunyà. També, la presència de triangulació (dinàmica familiar) i difusió de rols (estructura familiar).

3. Conclusions

En vista dels resultats obtinguts, es pot afirmar que s'han assolit els objectius plantejats d'aquesta recerca aplicada col·laborativa, ja que ha estat possible identificar i descriure els contextos relacionals, les dinàmiques i els patrons familiars en què es dona el maltractament, validar la categorització de les situacions tipus de famílies en casos de MPG i identificar quins processos relacionats amb la disfuncionalitat familiar estan presents i de quina manera intervenen en cada una d'aquestes.

Fruit d'aquests resultats, s'ha dissenyat la *Guia d'orientació per al diagnòstic i el tractament del context relacional, les dinàmiques i els patrons familiars en què es dona el*

maltractament a les persones grans que pretén dotar els i les professionals dels SSB d'estratègies útils per al diagnòstic relacional i oferir recomanacions per a l'abordatge psicossocial i el tractament social i psicològic.

Aquesta guia consta de dues parts. Una primera, de contextualització, que emmarca i recull els aspectes conceptuals i tècnics més rellevants i que dona pas a una segona part que és pròpiament la guia.

El document resultant és un quadern de treball molt pràctic que ajuda a:

- Sistematitzar la recollida d'informació decisiva per al cas: anàlisi de la demanda.
- Identificar elements que faciliten l'exploració del sistema familiar i relacional: genograma trigeneracional i mapa relacional, factors de risc i/o protecció vinculats a la persona gran i els seus familiars, xarxa de suport i de recursos.
- Recollir la informació per valorar el grau de funcionalitat familiar a partir de les dimensions relacionals definides: identitat, estructura, adaptabilitat, comunicació i dinàmica familiar.
- I, finalment, desplega orientacions de treball per als i les professionals en relació amb les dinàmiques familiars en cada una de les situacions tipus validades, definint objectius de treball i oferint els elements més rellevants per a l'abordatge i el tractament social i psicològic.

Bibliografia

- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2017). *Línies d'intervenció en l'abordatge dels maltractaments a les persones grans 2017-2019*. Document intern no publicat. Direcció d'Intervenció Social, Departament de Gent Gran. Àrea de Drets Socials. Barcelona.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2018). *Informe fase 2. Projecte de desenvolupament tècnic. Identificació de les situacions en què es dona maltractament a les persones grans. Factors implicats, desencadenants i variables associades*. Document intern no publicat. Àrea de Drets Socials. Direcció d'Innovació i Estratègia, Departament de Planificació i Processos, SPORA Sinergies. Barcelona.
- BREEN, R. L. (2006). "A practical Guide to Focus-Group Research". *Journal of Geography in Higher Education*, 30(3), p. 463-475.
- CANTOR, G. (2002). "La triangulación metodológica en ciencias sociales". *Cinta de Moebio. Revista Electrónica de Epistemología de Ciencias Sociales*.
- CARDONA, J. R. P.; MEYER, E.; SCHIAMBERG, L.; POST, L. (2007). "Elder abuse and neglect in Latino families: An ecological and culturally relevant theoretical framework for clinical practice". *Family Process*, 46 (4), p. 451-470.
- CASTILLA, R.; PALMA, Mª O. (2014). "El maltrato a personas mayores en el ámbito familiar. Aproximación a la situación en Málaga (España)". *Trabajo Social Global. Revista de investigaciones en intervención social*, 4 (7), p. 20-35.
- CORSI, J. (1999). *Violencia familiar: una mirada interdisciplinaria sobre un grave problema social*. Buenos Aires: Paidós.
- CRESWELL, J. W.; PLANO CLARK, V. L. (2011). *Designing and conducting mixed methods research* (2a ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- GUERIN, P.; FOGARTY, T.; FAY, L.; GILBERT, J. (2000). *Triángulos relacionales: el a-b-c de la psicoterapia*. Buenos Aires: Amorrortu.
- IBORRA, I. (2009). "Factores de riesgo del maltrato de personas mayores en la familia en población española". *Zerbitzuan*, 45, p. 49-57.
- MARTÍN, J. C.; MENÉNDEZ, S. (2014). *Instrumentos para la evaluación del contexto familiar. V Jornadas de Parentalidad Positiva*. <http://www.vjornadasparentalidad.esm>
- MINUCHIN, S. (1974). *Families and family therapy*. Cambridge MA: Harvard University Press.

MINUCHIN, S. (1986). *Calidoscopio familiar: imágenes de violencia y curación*. Paidós: Barcelona.

MINUCHIN, S.; FISHMAN, H. C. (2008). *Técnicas de terapia familiar*. Barcelona: Paidós.

MORGAN, D.; KRUEGER, R. (1998). *The focus group kit*. Thousand Oaks: SAGE Publications.

PATTON, M. Q. (2002). *Qualitative Research & Evaluation Methods* (3a edició). Thousand Oaks, CA: Sage.

REYES, S.; VALDERRAMA, O.; ORTEGA, K.; CHACÓN, M. (2010). "Funcionalidad familiar y estilos de vida saludables. Asentamiento humano Nuevo Paraíso-distrito de Pativilca, 2009". *Aporte Santiaguino*, 3 (2), p. 214-221.

SANMARTÍN, A. R.; TORNER, J. A.; MARTÍ, N. P.; IZQUIERDO, P. D.; SOLÉ, M. C.; TORRELLAS, N. R. (2001). "Violencia doméstica: prevalencia de sospecha de maltrato a ancianos". *Atención Primaria*, 27 (5), p. 331-334.

SEGRIN, C.; FLORA, J. (2011). *Family communication* (2a ed.). New York: Routledge.

SMITH, K. M.; FREEMAN, P. A.; ZABRISKIE, R. (2009). "An examination of family communication within the core and balance model of family leisure functioning". *Family Relations*, 58 (1), p. 79-90. doi: 10.1111/j.1741-3729.2008.00536.x.

TABUEÑA, M. (2006). "Los malos tratos y vejez: un enfoque psicosocial". *Psychosocial Intervention*, 15 (3), p. 275-292.

WATZLAWICK, P.; HELMICK, J.; JACKSON, D. (1985). *Teoría de la comunicación humana: Teorías, patologías y paradojas*. Barcelona: Editorial Herder.

WATZLAWICK, P.; WEAKLAND, J. H.; FISCH, R. (1992). *Cambio*. Barcelona: Editorial Herder.